

Ступњеви индивидуалног развитка и васпитање

Први акт, којим човек почиње свој индивидуални живот, акт је рођења. Њиме се људско биће, као засебна индивидуа, ставља у положај, да живи својим особеним, својим индивидуалним животом. Оно се ставља у положај, да се у космосу отрже од космоса. И баш та тежња, да се човек отргне од онога, у чему је, и да заузме свој лични став према свету и животу, даје нам повода, да са сигурношћу можемо тврдити, да људско биће није саставни део само видљиве природе, да није продукат само материјалног света. Човек је — по тврђењу великог кенигсбершког филозофа И. Канта — становник двају света.¹ Он је нека средина или спојна тачка између чулног (материјалног) и надчулног (духовног, интелегиблог) света. И уколико је део чулног (материјалног) света, он се јавља као биолошко, као живо, органско биће; јавља се као биће са основним нагонским тежњама самога космоса. У њему долази до израза како космичка тежња за мировањем, за одржањем онога, што постоји, тако и космичка тежња за променом, за стварањем нових стања. Али човек није само биолошко биће. Његов се живот не може свести само на нагоне, ма се они означавали и тако звучним називима космичких сила као што су атракција и репулзија. Човек је део и надчулнога (интелегиблог) света. Он је снабдевен и душевним органима² и као такав јавља се као психичко, као органско-духовно биће са способностима — како је лепо приметно још блажени Августин — за један виши духовни и морални живот.³ Стога ћемо ми, пре него што пређемо на приказивање ступњева у индивидуалном развитку, бацити — ма и летимичан — поглед на оно, што чини суштину људског живота уопште; укаваћемо на најбитније особине нагонности и духовности човека.

¹ I. Kant, Kritik der praktischen Vernunft, hg. von K. Vorländer (Leipzig 1915) S. 112.

² Ed. Spranger, Psychologie des Jugendlichen (Leipzig 1927). S. 14.

³ S. A. Augustini De civitate Dei, rec. I. Migne (Patrol. latinae tom. XLI, Parisiis 1900) p. 789.

* * *

Према резултатима Елементарне Психологије целокупан живот човека, па и сама поступност у подели његовог индивидуалног живота на степене, условљени су узајамним односом двају основних нагона, чија је равнотежа сама по себи искључена. Један од тих нагона модификација је космичке тежње за мировањем. Он се састоји у тежњи индивидуе за самоодржањем, за чувањем свога бића. Ми ћемо — са својим професором П. Хеберлином — тај нагон назвати »Ја - нагоном или егоизмом у најширем смислу«. ¹ По сили тога Ја - нагона или егоизма човек је у основи својој лењ и непокретан. Он је противан свакој промени, јер му свака доноси измену самога себе, а он жели да баш то избегне. За њега су од највеће вредности само сталне навике и сталне животне форме. И једино, што таквога човека покреће на рад, на савлађивање својих тежњи за истрајношћу у млиставости свога живота, опет је брига за свој опстанак или за средства, која би служила за његово осигурање. ² Тако и човек егоиста, у својој одбрани да избегне промене у животу, постаје активан из егоистичких побуда. Мир, здравље и економско осигурање с једне и самоодржање, слобода и провођење индивидуалних захтева с друге стране главни су циљеви његовог живота. Услед тога Ја - нагон или егоизам остаје у основи исти како у својим највишим формама, у честољубљу и властољубљу, тако и у нижим формама, глади и других егоистичко-физиолошких потреба.

Друга, исто тако природна и недисциплинована тежња човекова је тежња за идентификацијом. ³ Она се састоји у активности, у сједињавању, спајању, изједначавању, прилагођивању. Просто речено састоји се у старању, да индивидуа није сама, да се идентификује са нечим другим. Услед такве своје тежње индивидуа се не осећа добро у својој издвојености. Она не може подносити самоћу и тражи промену; тражи прелаз из једнога стања у друго. Ту тежњу, која се јавља као сталан протест Ја-нагону или егоизму, назваћемо љубављу

¹ P. Häberlin, Wege und Irrwege der Erziehung (Basel 1920) S. 168; Der Geist und die Triebe (Basel 1924) cap. 4.

² P. Häberlin, Der Charakter (Basel 1925) S. 106.

³ P. Häberlin, Wissenschaft und Philosophie II. (Basel 1912) S. 111 ff.

или еротичким нагоном.¹ Као противност егоизму љубав или еротички нагон не тражи одржавање, већ рушење нашега Ја, и као такав стоји изнад наше индивидуалности. Он тражи идентификацију са нечим другим, са нечим што није Ја. Према обиму пак тога »другога«, са којим се жели идентификација, код људи се јављају три врсте еротичности или љубави. Једна врста је »мистичка«, која тежи за идентификацијом са целокупним светом, са свима креатурама. Ово не треба мешати са религиозном мистиком, јер је она нешто друго. Религиозна мистика је тежња за сједињењем с Богом као праизвором за све, што је узвишено, добро и лепо. Друга врста еротичности или љубави јавља се као социјална тежња за идентификацијом са друштвом. И напоследку трећа врста је љубавна тежња у ужем смислу. У овом последњем случају тежња за идентификацијом јавља се као пријатељство и као еротичко-полна љубав.²

На ове две тежње, на Ја-нагон или егоизам и љубавни нагон или еротичност, своди се целокупна људска нагоност. Оне се боре међу собом, уколико провођење једне од њих захтева сузбијање друге. Па ипак та борба није таква, да једна поред друге не би могле постојати. Ја-нагон или егоизам и љубавни нагон или еротичност увек су један поред другога. И још више. Они прожимају један другога и стварају савезе и компромисе. И кад би се све душевне функције могле свести на »животне моћи« или »нагоне«, кад би целокупна људска енергија била само нагонска, како би то хтела да представи данас јако распрострањена психолошка заблуда Фројдове Школе,³ онда не би било никаквих тешкоћа у прорачунавању

¹ Ed. Spranger (Psychologie des Jugendalters. Leipzig 1927. S. 81 f.) прави разлику између полне љубави и еротике. Полна љубав, по њему, заснована је увек на телесним, дакле, чулним побудама, а еротичност поглавито на естетичким основима. — Упор. и Ed. Spranger, Kultur und Erziehung (Leipzig 1925). S. 217 ff.

² P. Häberlin, Wege und Irrwege der Erziehung. S. 169 f.

³ S. Freud, бечки психијатор и оснивач Психоаналитичке Школе, сматра нагоне као »граничне појмове између душевнога и телеснога« и гледа на њих као на »представнике органских моћи«. (Vgl. Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Leipzig und Wien 1905. S. 32 u. Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. Leipzig und Wien 1893—1906. Bd. III. S. 262. Али у примени, ни он сам не остаје доследан тој својој теорији. Јер сексуалном нагону, који је — по њему — носилац целокупне еротичности,

људске делатности. Ми бисмо, са математичком тачношћу, могли прорачунавати сваку појаву у људском животу. Али целокупна енергија није само нагонска енергија. Ни један моменат нашега живота, па ни онај најпростији, не може се разумети само из нагона, ако се под нагонима разуме оно, што сама реч хоће да каже; ако се разуме животна активност, — оно, што гони на рад. Поред нагона у човеку постоји и једна друга врста енергије. Она је нешто за себе и, као регулативна моћ, стоји насупрот нагонима. Велики грчки филозоф Платон дао нам је дивну слику о томе, упоређујући прву — дакле нагонску енергију — са коњима који вуку кола, а другу — управљајућу енергију — са разумним принципом, који даје правац коњима.¹ Тај виши принцип у човеку Платон је назвао разумним принципом. Ми ћемо га пак назвати духовношћу.

По професору Е. Шпрангеру духовност у ужем смислу само је продужење и узвишавање правца, који је у самој природи човека.² Она је принципиелна тежња вишим захтевима и као таква израз средишности, израз јединства и хармоније у животу. Ту спадају не само интелектуалне, већ и емоционалне и моралне моћи човека. Духовност је у основи оно, што даје животу меру и форму; што процењује и управља нашу животну енергију. Она надгледа рад наших нагона и тежи, да их доведе у склад са вишим животом, са објективним или моралним захтевима. Према нагонима духовност се јавља као последња инстанца, која управља њима и која упућује живот своје назначењу. И баш зато, што је духовност по суштини својој нешто друго него нагони, не може се узети, да је она изведена из њих. Она је, поред нагона, друга основна функција у нашем животу. Као најизразитији пак орган те више моћи људске душе, који је за васпитање од неизмерног значаја, служи савест. У савести и кроз савест емпиричко биће узима удела у натприродноме, у ономе, што треба да је. Савест је према томе емпиричка репрезентанткиња гласа Божјег

придаје двојакe функције: хемиско-физиолошке и душевне (Libido, фиксација и др.). Према томе он сам дели свој гранични појам на два дела: на физички и психички, а то је »*contradictio in adiecto*«.

¹ Platons Dialog Phaidros, deutsch von C. Ritter. (Samtl. Werke II, Leipzig 1922) S. 58. Упор. и Platons Staat, deutsch von O. Apelt (Leipzig 1916) S. 46.

² Ed. Spranger, Psychologie des Jugendalters S. 15.

у нама. Она је морална функција, ако се »морално« узме у најширем смислу нормативно одређенога уопште. Услед тога она се не показује само у моралном животу у ужем смислу, већ и у свему осталом, што има форму; показује се и у естетичком и у логичком.¹ Али овде није место да се говори о томе. Све, што би се још могло нагласити, то је, да се савест налази у дубини душе свакога човека без изузетка. Нема човека, који не би знао за грижу савести. По ап. Павлу чак и »незнабошци, који немају закона«, по савести »чине оно, што закон прописује« (Римљ. II. 14,15). Они показују, да је дело закона уни-сано не само у разуму и срцима њиховим (Јевр. 5,14; Римљ. 7,22), већ и у вољи (Римљ. 6,22).

Као што се из досад наведенога види, људски се живот своди на две врсте нагона и на духовност, чијој су цензури нагони потчињени. Нагони, сами по себи, нису ни добри ни рђави. Они су просто моћи, које условљавају нашу животну екзистенцију и које носе наш рад. Опасност од њих настаје тек у њиховој неумерености и неограничености. Стога је за сам живот неопходно потребно, да духовна енергија — поглавито пак она моћ, коју називамо »савест« — даје нагонима правац у делатности; потребно је, да се нагони потчине управи савести. Ако ово недостаје, нагони ће ићи својим путем и њихов рад неће бити онакав, какав треба да је. Осим тога они ће, борбом са духовношћу, створити у души и такве несвесне чињенице, које ће раворно утицати на даљи ток живота. Зато се у васпитању све своди на јачање духовности уопште у смислу назначења. Циљ васпитања дакле мора бити савлађивање или обуздавање нагона под свима околностима; савлађивање и обуздавање а не онеспособљавање и уништавање. Ово треба нарочито нагласити, јер нагони су једина оруђа, једини покретачи или мотори, који нам стоје на расположењу за рад. Умртвити нагоне значи, убити животну енергију, а то опет не значи ништа друго, већ одузети себи живот. Ми ћемо у своје даљем излагању пропратити борбу нагона међу собом и показати њихова ограничавања духовном енергијом; показаћемо да та борба управо и чини, да се у индивидуалном развитку може говорити о извесним периодима и степенима.

¹ P. Häberlin, Der Charakter. S. 320; Wege und Irrwege der Erziehung S. 172 f. Упор. и његов спис »Über das Gewissen« (Basel 1915).

* * *

Индивидуални живот човека проводи се у неколико више или мање јасно одвојених времена или периода. Наша језична употреба означава те периоде као детињство, младост, зрелост и старост. Али свакоме је познато, да се у тим периодима индивидуалног развика разликују и нарочити ступњеви, који чине саму деобу још компликованијом. Ово утолико пре, што се за поделу индивидуалног живота на ступњеве не узима једно, већ више мерила. Тако немачки психолог К. Штумпф¹ дели доба детињства према развика језика, француски психолог А. Бине и његов ученик Т. Симон² према обиму интелектуалног рада, американски психолог и педагог Г. Ст. Хол³ и његова школа, а унеколико и енглески психолози и педагози, према дечјој активности у играма и т. д. Само, све су ове поделе непотпуне и недовољне за разумевање психичкога живота. Оне не обухватају цео живот човека и што је најглавније, не улазе у суштину његове индивидуалности.⁴ Исто тако не даје потпуност и дубину ни деоба индивидуалног живота на основу промена у телесном развика. Јер, према тим променама, индивидуални живот могао би се поделити само на три, односно на четири ступња: Пре дефицитивног развика мозга, и пре и после сексуалног сазревања, а код женских још и четврти ступањ после климактериума. Ни једна од ових подела не даје ону дубину, која је потребна за разумевање разних промена у људском животу; ни једна се не заснива на структури саме душе људске. Како је опет — по нашем мишљењу — то једини критериум за праву градацију индивидуалног живота, то ћемо ми ову поделу и извршити према структурним елементима саме душе; извршићемо је према резул-

¹ К. Stumpf, *Eigenartige Entwicklung eines Kindes*. (Zeitschrift für pädagogische Psychologie (Leipzig 1910).

² А. Binet et Th. Simon, *La mesure du développement de l'intelligence chez les jeunes enfants* (Paris 1917).

³ G. St. Hall, *Adolescence*. 2. vol. (New-York u London 1911).

⁴ Из истих разлога не можемо примити ни поделу В. Зјењковскога, која је — како он сам каже — изведена према комплексу прикупљених знакова. (Психологија Детињства. Београд 1925. Стр. 39).

татима, до којих се долази у међусобној борби људских нагона.¹

Први ступањ, који ћемо означити као »рано детињство«, чине прве две или три године живота. Он се снажно карактерише анималношћу. Дете прикупља снагу и расте. Сву своју енергију оно троши у почетку само на покрете. Али што се даље иде, дечја активност постаје компликованија. Унутрашњи свет долази све јаче до изражаја и дете почиње унеколико и свесно да тражи задовољавање својих потреба. Немачки психолог В. Штерн мисли, да ту постоји чак и општи закон, који би се могао формулисати као прелаз »од периферије ка централности«,² од опажања ка представама и ка вољним покретима. Међутим, ако би тај закон баш и постојао, ту се ипак не би могло говорити ни о каквој вишој духовности, нити пак о каквом ставу према свету и животу. Дете у тим годинама не зна ни за добро, ни за зло; ни за правилно, ни за неправилно. Његов живот је без сопствене контроле и као такав предат нагонности без ограничења. Осим тога, за ово прво доба индивидуалног развитка, могло би се рећи и одређеније, да је искључиво у власти Ја-нагона или егоизма. Али то није тако. Ако се дубље загледа у однос деце према родитељима и другим људима, видеће се, да се ни ово рано детињство не може окарактерисати као чист егоистички ступањ. Оно је пре ступањ неодлучнога, егоистички или еротички једва диференцираног, општег животног нагона.

Стварно одређенији ступањ у индивидуалном развитку почиње тек са трећом годином и траје од прилике до шесте или седме године. То је ступањ узбуђења и првог полног диференцирања код деце. Зато ћемо ми тај ступањ назвати првим или инфантилним, дакле, дечјим пубертетом.³ У доба раног детињства мушко и женско дете једва да се могу разликовати. Она су једнака како по спољашњим знацима, тако и

¹ У овој подели придржаваћемо се у главnome, али не и у свему, поделе свога професора Р. Häberlin-а (Види његова дела: *Wege und Irrwege der Erziehung*. S. 189 f. и *Der Charakter*. S. 315—341.

² W. Stern, *Psychologie der frühen Kindheit* (Leipzig 1914). S. 27.

³ Назив »дечји« или »инфантилни пубертет« за ово доба развитка први је употребио Р. Häberlin. (Упор. *Wege und Irrwege der Erziehung*. S. 190.

по унутрашњем животу. Разликовање међу њима почиње тек са другом или трећом годином и то не само по изразу лица, већ и по карактеру и по игри. У раном детињству и мушка и женска деца играју се подједнако звечкама и луткама, али почетком овога ступња девојчице већ почињу да украшавају своје лутке, да их љуљају, хране и т. д., а дечази једино да их возају. Њима никако не пада на ум, да фризирају своје лутке или да им међу огрлице, наруквице и друге украсе. Поред ових разлика Ш. Билер приметила је, у самом прелазу ка овом ступњу, и прве карактеристичне разлике у укусу, у вокалној музици. Она тврди, да су двогодишња мушка деца тражила песме, које су по ритму и боји тонова биле различне од оних, које су тражиле девојчице. Мушка деца тражила су ратне и јуначке песме, а женска више миле и дирљиве песме.¹

Али главна карактеристика овога ступња, с погледом на васпитање, није толико у полним разликама деце, колико у почетном заузимању става према појавама у свету и животу. До овога ступња деца нису имала право осећање о стварности нити пак осећање, да су бића за себе. Њихов живот протекао је без борбе; протекао је у узајамном више или мање променљивом односу оба нагона. Тек са овим ступњем почиње да се осећа снажан утицај еротичног или љубавног нагона. Дете почиње да осећа у себи јаку тежњу за променом своје срединности, свога индивидуалног живота. И кад би се еротички таласи појавили само једанпут у животу, унутрашње узнемирености прошле би без компликација. Деца би, у границама своје варијабилности, постала друкчија, и унутрашња борба свела би се на просту промену дотадашњег стања. Али искуство нас учи, да није тако. Појачавање еротичности не долази на једанпут, већ поступно и с прекидима. Оно, својим ексцентричним тежњама, изазива непрекидну борбу с егоистичким нагоном и ствара напослетку расцеп, који би био судбоносан по сам живот, да се нагонске тежње не ограничавају и не сузбијају оном другом врстом наше енергије, коју смо назвали духовношћу.

Нагонска борба у деце инфантилног пубертета доводи живот у нову фазу. Деца, иако у то време не долазе до свести

¹ Ch. Bühler, Das Seelenleben des Jugendlichen (Jena 1925). S. 18—19.

о своме Ја, почињу ипак да осећају сама себе, да хоће за себе.¹ Њихова духовност, која — као што смо већ раније нагласили — налази своју главну емпиричку репрезентанткињу у савести, доводи до сазнања, да индивидуални живот није исто што и спољашњи свет. И та прва фаза враћања својој средишности доприноси много за сазнање јединства и заједнице унутрашњих доживљаја. Она је од огромног значаја и за схватање издвојености и ограничености сопственога бића.² У њој дете први пут заузима став према унутрашњим и спољашњим појавама живота, и то је одлучујуће скоро за целу његову будућност.

Инфантилна борба усредсређује, дакле, људско биће у самоме себи. Она га доводи до изражаја његовога правога Ја, али не и без промена. У целокупном животу почиње да се осећа ново стање, у коме је духовност на помолу. Многе нагонске тежње, а поготову оне, које нису у сагласности са моралним принципима, остају услед тога неизражене. Оне се повлаче са попришта свеснога живота и дејствују више као прикривене емоционалне силе. Отуда и многи чудни знаци, који прате то јако узнемирено и веома покретљиво доба дечјег узраста. Ми не можемо исцрпно приказати ни анализирати све знаке тога доба, јер они чине тему за себе. Стога ћемо се ограничити само на најважнијим од њих, као што су плачљивост, осетљивост, »нервно« понашање, повученост у себе, сањалаштво, моћна делатност фантазије, фантастички нагон у игри. Даље, уочљиве неистине у извесним приликама а затим часност до претераног самооптуживања, болећива сажаљења, али и чежња за мучењем, завист и свирепост. Нарочито је пак утицајна инфантилна форма »рђаве савести«, чије су последице разне врсте плашње, страшљиви снови, викање у сну и т. д. У то доба јавља се код деце и такозвана »нервност«, са знацима узбуђења и унутрашње борбе, специјално у етичкој области. Она је код дечака јача него код девојчица, па је стога и опасност унутрашње раздртости и нехармоничности код њих већа. Али, зато је опет друга опасност — наиме, непрелажење преко граница нагонности — код девојчица већа него код дечака.³

¹ W. Stern, Psychologie der frühen Kindheit. S. 321.

² Ch. Bächler, цит. спис стр. 41.

³ Упор. S. Freud, Ueber Psychoanalyse (Leipzig und Wien 1920). S. 48 f., и P. Häberlin, Wege und Irrwege der Erziehung. S. 190 f. и Kinderfehler als Hemmungen des Lebens (Basel 1921).

Ове дечје узнемирености замењују се око седме године мирнијим временом, које траје све до дванаесте или тринаесте године. Ми ћемо то време назвати »латентним ступњем« индивидуалног развитака. Оживљене еротичке буре и борбе повлаче се и стишавају. На њихово место долазе најразличније тежње за самоодржањем. Дете на томе ступњу већ је реалиста. Његов је интерес управљен више на спољашњи свет.¹ То је доба, у коме се буде технички интереси и предузимају први кораци за савлађивање свега онога, што није Ја. У почетку тога ступња је од прилике и време поласка у школу. Наивно и фантастичко сањалаштво потискује се сад трезвеним посматрањем, премишљањем, обрачунавањем. Оно уступа место развијању »трговачких« и »домаћинских« способности. Нешто пак јаче истакнутом користољубљу и тежњи за самоодржањем стаје насупрот нормативна енергија са социално и уопште морално обојеним захтевима и опоменама. Али тако је само у случајевима, где је еротичка узнемиреност првог пубертета протекла без већих исклизнућа ; где није дошло до фиксирања извесних објеката или задовољстава. Напротив, где разне врсте мажења и фиксирања ометају правилан ток, јављају се почетци стварања компромисних карактера, које у много случајева ни најбоље васпитање није у стању да исправи. У тим случајевима неумереност еротичког нагона доводи дете дотле, да ни у доба латентног ступња не долази до мира. Оно задржава карактер претходнога ступња све до правог пубертета, а врло често и после тога.²

После латентног ступња, којим се завршује период детињства, настаје друго време ; настаје период младости. Ми ћемо овај период, са Е. Шопеном и Ш. Билером, поделити на два ступња : на ступањ пубертета и ступањ адолесценције.³ И један и други одликују се, као и ступањ инфантилног пубертета, јаком узнемиреносћу и стварно еротички одређеним стањем, с тим само додатком, што је сад дошла и »полна зрелост« у правом смислу. Па ипак ми нећемо ни овде дупесивно

¹ Ed. Spranger, Psychologie des Jugendalters. S. 36 f.

² P. Häberlin, Kinderfehler als Hemmungen des Lebens. S. 31, 80. ff.

³ Називе: пубертет и адолесцент, употребљавали су још стари Римљани за ступњеве младости. Пубертет је значио код њих саму полну зрелост, а адолесцент време између 15. и 30. године. (Упор. Ch. Bühler цит. дело стр. 21).

сазревање доводи у каузални однос са телесним. Јер психички или душевни пубертет — по тврђењу Х. Рихерта — чак и не пада уједно са физичким. Он се врло често јавља раније него физички пубертет. Осим тога они се не слажу ни по времену трајања, па се зато не могу ни стављати у однос узрока и дејства.¹ Ово мишљење заступају и О. Тумлирц и В. Штерн² у области формирања самосвести. По њиховом тврђењу еротика и полност не исцрпљују све појаве у доба младости. Услед тога полном нагону се не треба ни придавати претежни, па чак и једини значај у индивидуалном развитку, како би то хтела психоаналитичка заблуда Фројдове Школе. (Сравни стр. 5).

Први од ова два ступња, ступањ праве полне зрелости или другог пубертета, сличнији је инфантилском пубертету него ступањ адолесценције. И његова је главна одлика јако надолажење идентификационих тежњи и драматична борба нашега бољега Ја за превласт над еротичко-нагонским расулом, само са знатним изменама. У инфантилном пубертету све буре и све борбе егоистичкога нагона, противу несразмерног појачавања еротичности, протичу нејасно и тамно. До јасне свести о њима и до свести о субјекту као носиоцу двеју врста енергије, нагонске и духовне, не долази се у то доба. То је продукат правога пубертета. Тек на ступњу душевнога сазревања индивидуа открива своје Ја и управља свој поглед на своју сопствену унутрашњост. Она открива у себи космичке и духовне силе и борбу њихову међу собом; открива свој унутрашњи свет, који је — као острво у мору — издвојен од спољашњег света. У томе свом сазнању млади човек пубертетског доба доживљује и радост и страх, и љубав и мржњу. Он је плашљив и противуречан у себи и своју дотадању дечју отвореност замењује затвореношћу и повлачењем у себе. И као последица свега тога јавља се у њему доживљај велике усамљености.³ Млади човек доживљује своје

¹ Н. Richert, *Psychologie und Pädagogik der Entwicklungsjahre* (Berlin 1917) S. 7.

² Упор. О. Tumlriz, *Die Reifejahre I.* (Leipzig 1924) S. 32. и W. Stern, *Die Erziehungsprobleme der Reifezeit* (Leipzig 1925) S. 57.

³ Упор. Ed. Spranger, *Kultur und Erziehung*. S. 229 ff. Даље, W. Stern, *Vom Ichbewusstsein des Jugendlichen* (*Zeitschrift für pädagogische Psychologie*. Leipzig 1922) и Ch. Bühler, цит. дело стр. 39 f.

Ја у хаосу, и сам осећа, да му предстоји велика борба са самим собом.

Али човек пубертетског доба не управља свој поглед само на хаотично стање своје унутрашњости. Он баца поглед и на будућност. И, ако је његов претходни живот протекао без већих исклизнућа, он стаје на страну своје духовности и учвршћује извесне замисли као идеале за свој будући живот. У тим својим првим циљевима за живот човек се мало обзире на реалност. Он их попуњава својом фантазијом, која се доцније губи у животу.¹ Тако се дефинитивно полаже основ за изградњу карактера још у то доба. Млади човек или уздиже своје више моћи до потпуне јасности и конзеквентности своје воље или пада под власт материјалистичких струја и потхрањује своју вољу нижим, егоистичким прохтевима.² У првом случају он свесно додељује владавину своме бољем Ја, и тиме даје прилику, да се његова личност формира према његовом назначењу; даје прилику, да се учине корените измене у погледу ограничавања и сузбијања његове нагонности, а са овим и у погледу образовања његовог карактера. У другом пак случају млади људи задржавају стечена преимућства из латентног доба и пролазе без већих промена у погледу образовања својих карактера.

Ово друго узнемирено доба, у извесним односима, повољније је за добар исход него прво. Индивидуа је постала духовно јача. Она је сад наоружана нормативном вољом, која у доба првога пубертета једва да је могла доћи у обзир. Осим тога на овом се ступњу долази и до јасније свести о својим доживљајима; долази се до свести о мотивима и опасностима многих дотле »неразумљивих« појава. Нормативна воља стаје на страну свесних доживљаја и многа маска и притворство животних нагона, који су раније у својим значењима били мрачни, постају јаснији и прегледнији. Напоследку и саме врсте еротичке нагонности задобијају сад већег маха и већу јачину. Социјално — и космичко-мистичка љубав добијају своје право значење. Млади човек пубертетског времена занесењак је и савалица као дете, али његови се снови испуњују више љубављу

¹ Ed. Spranger, Psychologie des Jugendalters. S. 45

² F. W. Förster, Religion und Characterbildung (Zürich und Leipzig 1925). S. 161.

ка Богу, ка природи и ка свету. Његова љубав је сад реалнија. Она је мање ексклузивна па услед тога повољнија за прави став у животу. Тако се другом пубертету, у нормалним приликама, ставља боља прогноза за дисциплиновање нагона него првом. Изузетак чине само индивидуе са заосталим исклизнућима теже врсте из првог или инфантилног пубертета. Оне су везане, и немају у себи довољно снаге за изградњу свога чврстог става према свету и животу. Као такве оне показују услове само за компромисне карактере, за оживљавање инфантилних идеала, и за »мудровање без мишљења«, које у много прилика доводе и до самоубиства.

Ступањ правог пубертета прелази са 17 или 18 годином живота у други мирнији ступањ, у ступањ адолесценције. Ш. Билер карактерише овај ступањ као потврђивање живота. Она га истиче као противност правом пубертетском ступњу, чија је главна одлика одрицање.¹ Међутим Ед. Шпрангер тврди, да има пуно случајева, где је правац развитка у доба младости сасвим обрнут; противан дакле ономе, што тврди Ш. Билер. Он каже, да би се ступњеви правог пубертета и адолесценције пре могли оквалификовати као узнемиреност и прикушљање, превласт субјективности и повратак објективности, или као одвајање од детињства и прелаз ка зрелом добу.² Ступањ адолесценције је према томе јаче оријентисање за своје назначење, за зрео живот. Ту су проблеми избора занимања; ту је брак и уопште учвршћивање у животу. Ово је ступањ, кад треба да се додели потпуна владавина духовности над нагонима. Са њим се услед тога и завршује право васпитање. Све опет, што би се и после адолесценције могло поправити, било би више коректура него право васпитање.

Друга граница адолесценције једва да се може поставити са тачношћу. Јевреји и Римљани су је узимали крајем треће или почетком четврте деценије, а данашњи народи са 21 или најдаље са 24 годином живота. Са њом се бујни део људског живота приводи крају. После доба адолесценције настаје зрелост, која својим карактерним особинама потсећа на латентно доба у детињству. И овде, као у латентно доба, еротичност опада и понова долази до изражаја самопотврђивање. Под

¹ Ch. Bühler, цит. дело стр. 22—27.

² Ed. Spranger, Psychologie des Jugendalters. S. 29 f.

вођством духовности зрело доба је време моралне владавине, која држи свет у колосеку. За нормалне карактере оно значи учвршћивање идеала и борбу за њихово остварење; значи борбу за одржање духовне надмоћности над нагонском и уопште борбу противу зла.¹ Насупрот нормалном идеалистичком или реалистичком карактеру стоје случајеви компромисних карактера. Они се одликују значајем инфантилности. Људи са таквим карактерима остају у фази децијих везаности и, услед рђаве савести, живе у сталној кризи и страху. Они траже ослобођење, али не у борби, већ у компромисима са својом нагоношћу.

Али, и зрело доба не протиче без наде на ослобођење и савлађивање инфантилизма. И оно даје извесну помоћ. Почетком педесетих година (код жена нешто и раније) ток живота постаје понова лабилан и погодан за промене. Ту се последњи пут указује прилика за измену става у животу. Професор П. Хеберлин карактерише ово време као извесан одблесак пубертета, иако се у њему не примећује никакво нарочито повећавање еротичности. Код многих људи долазе измене старих идеала и постављања нових, па и избор занимања, чак у ово доба. Само и ту покретљивост зрелости успешно искоришћавају махом слабо везана лица. Она, као и лица слободна од инфантилских везаности, достижу после овога своју максималну зрелост и почетком седамдесетих година улазе у старост, као последњи период свога индивидуалног развитака. Екстремно-компромисни пак карактери, који се ни после педесетих година нису ослободили инфантилних везаности, у доба старости долазе понова у фазу детињства (инфантилна сенилност), или — ако је инфантилност унеколико ублажена — у фазу млађаних одушевљења (јувенилна сенилност). Такви карактери дају изглед, као да нису прешли 7, односно 17, годину живота.¹ Они су вазда склони на поступке, који их чини и смешним и досадним.

* * *

¹ F. W. Förster (Sexualethik und Sexualpädagogik. Kempten 1919. S. 141.) каже: »У природи човека живе напоредо здраво и болесно. И ако дух овлада моћним ауторитетом, болесно остаје само као успавана диспозиција.«

¹ P. Haberlin, Der Charakter. S. 338—341.

Из овог кратког прегледа индивидуалног развитка јасно је, да су за васпитање од већега значаја еротички узнемиреност времена него егоистичка. Еротичко време је надражљивије и борба, која се води у њему, живља и беснија. Оно нагиње тренутноме буктању и тренутноме развитку нагонских моћи, које трају неко време, па онда — не гледајући на успех — попуштају у својој интензивности и уступају место мирнијем стању. Егоистички обојена пак времена сталнија су и мање способна за промене. Она су мање наклоњена узбуђењима и депресијама и као таква остају од прилике увек у истој јачини. Или, ако се мењају, она се поступно појачавају или смањују, Изузетак од овога чине само неке појаве у њима као глад, жеђ, потреба спавања и томе слично. Тако, ако се прегледа борба нагона у целини, добија се слика једне настављене борбе за превласт, која у егоистички-обојеним временима значи релативан мир, а у еротичким револуције и живе делатности у развитку уопште.

Еротичке узнемирености и борба за превласт духовности у животу дају индивидуи могућност за стварање новог стања у своме развитку. Оне изводе индивидуу из своје средишности и, ако је процес васпитања правилан, доводе у једно више стање. Али, и од еротичких узнемирености за васпитање су најважније оне, између 3 и 7 године, које смо означили као «ступањ првог» или «инфантилног пубертета». То је у правом смислу идентификационо доба. Деца се на томе ступњу идентификују не само са људима и животињама, већ и са биљкама и стварима. За њих не постоје мртви објекти. Све је живо и све способно за друштво и разговор.¹ Шта све девојчице не чине са луткама, а дечаци са простим штаповима и изломљеним столицама? Колико је плача, кад се деца морају растати са каквом омиљеном ствари или омиљеном животињом? Још јачи је тај нагон у погледу на идентификацију са родитељима, дадиљама, васпитачима и другим блиским личностима. Ту се долази до заљубљивања и суревњивости, који у многим случајевима — нарочито ако се не исправе у доба правог пубер-

¹ Деца не праве разлике између фантазије и стварности. Стога се за њих и каже, да живе у другом свету него одрасли. (Упор. К. Koffka, *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung*. Osterwieck 1921. S. 223—256. и S. Bernfeld, *Psychologie des Säuglings*. Wien 1925. S. 223—265).

тета — доводе до патолошких стања.¹ Али циљ ове наше расправе није да говоримо о узроцима патолошких појава. То је тема, која нас у овој прилици не интересује. Ми ћемо у најкраћим потезима скицирати само још значај васпитача за развитак индивидуе у тим еротички узнемиреним стањима; изложићемо значај ауторитета уопште за васпитање.

Деца желе да буду вођена све до доба младости. Она се припијају ув васпитача из моралних побуда, и овај треба да их чува од нагонске недисциплинованости. Компликација баш овога личнога односа васпитача према васпитанику, јавља се онда, кад васпитач није васпитанику само ауторитет, већ и искључиви љубавни објект. Тај опет случај тако је чест, да се чисти односи према ауторитету, без тога еротичкога додатка, може бити уопште и не налазе. Ми ћемо, са професором П. Хеберлином, еротички обојени респект према ауторитету означити као сањалаштво.² Ту се духовна веза појачава нагонском идентификацијом и чини процес васпитања еротичким. И баш та друга веза (еротичност) — поред оне, која излази из потребе ауторитета — нарочито је фатална за васпитање. Она чини, да се ништа не може пренети на нешто више, на надчовечанско. Сањалица гледа у своме васпитачу репрезентанта натприроднога. Опасност од тога није толико у заљубљености, колико у мешању чистога ауторитета са еротичким. Она је у томе, што се целокупном процесу васпитања одузима апсолутна и строга збиља. Заљубљени васпитаник чини под околностима и то, што прочита из очију васпитача. Али он то не чини из поштовања према ауторитету, већ из »заљубљене« шпекулације, из сентименталности. Тако, уместо да се преда нечем узвишенијем; уместо да појачава своју духовност, он служи својој нагонности. И то мешање духовнога са нагонским — по тврђењу немачког професора Ф. В. Ферстера — доводи до моралнога мекуштва, које се манифестује у свакој прилици, кад живот тражи заповедање себи с чвршће стране.³

Али васпитаник у млађим годинама не може поштовати оно, што не може волети. Атмосфера послушности без љубави

¹ Упор. S. Freud, Ueber Psychoanalyse, S. 52.

² P. Haberland, Wege und Irrwege der Erziehung S. 160.

³ F. W. Förster, Sexualethik und Sexualpädagogik. S. 146. f.

несносна му је и хладна. Приморали се пак на послушност у тој атмосфери, онда долази мржња према ауторитету. Ни један поступак не води сигурније моралној анархији као поступак еротичке мржње у вези са ауторитативним приморвањем на послушност. Ми не можемо отклонити сањалаштво, ако хоћемо правилно да се држимо према васпитанику. Шта више, оно нам је потребно, само не као циљ, већ као средство. Стога га треба још зарана, као лично поштовање, одвојити од ауторитативног и упутити на објекте, који су намењени за еротичке циљеве. Ауторитативно пак поштовање треба пренети на нешто више; треба га пренети на Бога и на вољу Божју, ако се жели, да се васпитаник у своме доцнијем животу не баца у наручје безвредносним ауторитетима. За овакво одвајање апсолутнога ауторитета од еротичких даје прилику други, или како смо га назвали, прави пубертет.¹

* * *

Ми смо овде, са Ф. В. Ферстером П. Хеберлином, и др. научницима истакли мисао, која није баш најпопуларнија у академском круговима; нагласили смо, да је једини ауторитет, ауторитет Божји, и да је он неопходан за васпитање, — а то је баш, што се у наше време највише напада. Модерни мислиоци устали су противу васпитања с Богом. Они траже световност васпитне делатности; траже васпитање без Бога. На место религијскога васпитања почели су да истичу морално васпитање. Они траже, да се у деце развија само свест о правилном и неправилном, о добром и рђавом. Али како би се то могло развити без Бога? Како би се деци могло доказивати, да нешто треба радити а друго не, ако се не би апеловало на нешто апсолутно? Сваким другим образлагавањем апеловало би се на људску нагоност, на наш егоизам или на нашу еротичност. Деца би опет у сваком таквом случају могла рећи: Ми не видимо, зашто би се морала изводити конзеквенца не лажи, не кради, не уби, ако би дотична личност могла имати користи од тога. Или, зашто да ја не узберем јабуку, поред које пролазим, кад ће то учинити први, који наиђе после мене, и кад то неће довести никога до пропасти?

¹ Упор. S. W. Förster, *Autorität und Freiheit* (Kempten 1923) S. 62. u P. Häberlin, *Wege und Irrwege der Erziehung* S. 121 f.

За право васпитање, за јачање духовности над нагонском енергијом, постоји само један једини доказ. Тај је доказ ауторитативан и он гласи : То је апсолутно неопходно ; то је воља Божја, којој треба да се потчиниш. Етички речено, ти осећаш у својој савести глас Божји, да то није добро, зато не чини. И сваки, ко хоће да уђе у суштину самога васпитања, он ће се сложити с нама, да је право васпитање, васпитање с Богом а не без Бога.

Др. Јордан П. Илић.
